

Keywords: Azerbaijan, deportation, Kura-Araks lowland, violence, historical lands

TARİXİ REALLIĞIN İZİ İLƏ: ERMƏNİ ƏFSANƏLƏRİNİN ACI HƏQİQƏTLƏRİ

Verdiyeva H.Y.

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu

Hacar2002@yahoo.com

Məqalə. Araşdırılan tədqiqat obyekti XX əsrdə erməniliyin Azərbaycan torpaqlarına əsassız iddialarını göstərmişdir. İkinci dünya müharibəsi illərində və müharibədən sonrakı dövrdə “Böyük Ermənistan” əfsanəsinin ana xəttindən imtina etməyən erməni millətçiləri “Urartu” konsepsiyasını inkişaf etdirmiş, Qarabağa olan iddialarını gündəmə gətirmişlər. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmadıqda isə ermənilik 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR-də etnik təmizləmə aparmış, Azərbaycan türkləri deportasiya olunmuşlar. Bu cinayət aktına düzgün qiymət ilk dəfə Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Zəngəzur, Dağlıq Qarabağ, “Böyük Ermənistan”, Qafqaz, Urartu, ABŞ.

Qafqazda allohton əhali olan, kökləri uzaq Balkanlara çıxan, e.ə.VIII - VII əsrlərdə gedən miqrasiya dalğaları nəticəsində fəratətrafi məkanda yerləşən pərakəndə ermənilər IV əsrin sonlarında dövlətçiliklərini itirdikdən sonra erməni-qriqorian kilsəsinin ətrafında birləşmiş, orta əsrlərdə bu kilsənin uydurduğu “erməni məsələsi”, “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq əfsanəsi ilə yaşamışlar. Araşdırılan tədqiqat obyekti bu uydurma “erməni məsələsi”nin əsas istiqamətlərinin Azərbaycan tarixinin çağdaş dövründə hərəkətini diqqətə çəkəcək. Bu istiqamətlər Qarabağ və İrəvan məkanıdır. Eyni zamanda erməniliyin Şərqi Anadoluya olan iddiaları da bu araşdırmada önə çəkiləcək.

XX əsrin əvvəllərində “erməni məsələsi”ni Qafqaza keçirən ermənilik Azərbaycana qarşı əsassız iddialarla çıxış etmişdir. 1918-ci ilin mayında tarixi Azərbaycan torpaqlarında, İrəvan məkanında, özlərinin dövlətini quran erməni millətçiləri Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı apardıqları məqsədyönlü siyasəti dayandırmamış və 1920-ci ilin dekabrın 1-də Zəngəzuru ələ keçirmişlər. Lakin Zəngəzurla kifayətlənməyən erməni millətçiləri 1918-1920-ci illərdə Qarabağın dağlıq hissəsinə qarşı apardığı iddialardan əl çəkməyərək, bolşeviklərin dəstəyi ilə, 1923-cü il iyulun 7-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) elan edilməsinə nail olmuşlar.

Tarixin sonrakı mərhələsində “erməni məsələsi”nin ana xəttinə əsaslanan ermənilik əldə olunanlarla kifayətlənməmiş, erməni bolşevik liderləri erməniliyin əfsanəvi arzularını reallaşdırmaq məqsədi ilə İkinci dünya müharibəsi illərində mxtarçı ənənələri davam etdirərək, “Böyük Ermənistan” xülyasını davamlı olaraq təbliğ etmiş, erməni-qriqorian kilsəsinin nüfuzunu SSRİ rəhbərliyi qarşısında qaldırmağa çalışmışdı. Bu istiqamətdə Ermənistan KP MK-nin birinci katibi Q. Arutyunov xüsusi fəallığı ilə seçilmişdi. 1943-cü ilin oktyabrında İ.Stalinlə görüşü zamanı Q.Arutyunov erməni-qriqorian kilsəsinin faşizmə qarşı apardığı mübarizədən və Ermənistan SSR-ə etdiyi yardım haqqında məlumat vermiş və Stalindən erməni-qriqorian kilsəsinin İşləri üzrə Şuranın yaradılmasını xahiş etmişdi. 1943-cü ilin noyabrında Şura işə başlamış, arxiyepiskop Vicar Gevorg Çorekçyanın arzusu ilə Şuraya dilçi Rachiy Açaryan və memar Karo Kafadryan da daxil edilmişdilər [13]. Eyni zamanda “erməni məsələsi”nin ana xəttinə söykənən Q. Arutyunov 1944-cü ilin iyununda tanınmış sovet tarixçisi, akademik Yevgeni Tarleni İrəvana dəvət etmiş və Şərqi

Anadolunun sovet Ermənistanı ilə birləşməsi məsələsini müzakirə etmişdi. Lakin bu müzakirə erməniliyin gözlədiyi nəticəni verməmiş, mərkəz heç bir qərar qəbul etməmişdi [13]. Öz əfsanəvi arzularına ölkə rəhbərliyini və ictimaiyyəti inandırmaq və Şərqi Anadoluya olan iddialarını “elmi” cəhətdən əsaslandırmaq üçün ermənilik ənənəvi vasitəyə – tarixi saxtalaşdırmağa əl atır və XIX əsr Rusiya şərqşünası və ermənişünası K.Patkanovun konsepsiyasını əsas götürür. Bu konsepsiyaya görə ermənilərin əcdadları, qədim yunan mənbələrinin armenlər kimi göstərdikləri müşklər antik müəlliflərin yazdığı kimi Şərqə Balkanlardan e.ə. VIII-VII- əsrlərdə deyil, e.ə. XII əsrdə gəlmiş və Urartu dövləti yaranmamışdan öncə, e.ə. XI-X əsrlərdə Kiçik Asiya ərazisində məskunlaşmış və Urartunun köklü əhalisi hurrilər – alaroidlərlə Nairi vilayətində çulğalasharaq, Urartunun qədim əhalisi olan hurri tayfaları ilə eynilik təşkil etmişlər [16,148,149]. K.Patkanovun Kiçik Asiya məkanının ermənilərin “ana vətəni” olduğu konsepsiyasına söykənən tarixi saxtalaşdırıcılar bildirirlər ki, qədim dünyanın qüdrətli dövlətlərindən olan Urartu erməni dövləti olmuşdur. “Urartu” konsepsiyasının müdafiəçiləri sırasında məşhur sovet tarixçləri B.B.Piotrovski və Q.Kapansyan xüsusilə seçilir. Onlar ermənilərin əcdadlarını hurri tayfalarından olan hayk tayfalarına bağlayaraq, ermənilərin Urartu mədəniyyətinin varisi olduğunu iddia edirlər [17,25;15,236]. İkinci dünya müharibəsi illərində Türkiyədən revanş götürmək istəyi ilə çıxış edən ermənilik üçün “Urartu” konsepsiyası çox vacib idi. Bu zaman “Urartu” konsepsiyası Türkiyədən ərazi istəyən SSRİ rəhbərliyinin maraqlarına tam uyğun olduğundan bu konsepsiya sovet tarixşünaslığında münbit bir zəmin taparaq inkişaf etməyə başladı. Belə ki, Hitler Almaniyası ilə müharibədə qələbəyə çox yaxın olan SSRİ hökuməti qarşıya Romanovlar Rusiyasının Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində olan cənub sərhədlərini bərpa etmək məqsədini qoymuş, Türkiyədən Qars və Ərdəhan vilayətlərini istəmiş və bu siyasət “erməni məsələsi”nin ana xətti ilə – Şərqi Anadoluya olan iddiası ilə üst-üstə düşmüş və bu zaman dünyaya səpələnmiş erməniləri Ermənistan SSR-ə toplamaq məsələsi aktual bir məsələ olaraq gündəmə gəlmişdi. Xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi məsələsinin müzakirəsi 1944-cü ildə başlasa da əməli addımlar 1945-ci ilin aprelində atılmağa başlamışdı. Xaricdə erməni diasporasını təmsil edən erməni təşkilatları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1945-ci il aprel 25-26-da çağırılmış konfransına müraciət edib, erməni terrorçuları Njdenin, Dronun və digər daşnakların Hitler Almaniyasına göstərdikləri xidmətləri unudub, öz müraciətlərində bildirirdilər ki, “ermənilər müttəfiqlərlə bir yerdə hərəkət etmiş və buna görə də Türkiyə ərazisindəki “erməni torpaqları sovet Ermənistanına birləşməlidir” [7, 227].

Müharibənin sonunda Türkiyə ilə qarşıdurma siyasətinə keçən SSRİ rəhbərliyi diplomatiyanın incəliklərini nəzərə alaraq, erməni-qriqorian kilsəsi amilini diqqətə almışdı. 1945-ci il aprel 19-da İ.Stalin Moskvada erməni-qriqorian kilsəsinin arxiyepiskopu Gevorq Çorekçyanı qəbul etmiş, dünyaya səpələnmiş ermənilərin SSRİ-nin Türkiyədən almaq istədiyi torpaqlarda məskunlaşmalarına erməni-qriqorian kilsəsinin köməklik göstərəcəyinə ümid etdiyini bildirmişdi [15]. Bu görüşdə İ.Stalin G. Çorekçyanın xahişini: ruhani seminariyasının açılması, kilsəyə Matenadaran kitabxanasının qaytarılmasını, mətbəənin bərpası, Üçkilsə kilsəsinin spürklə (diaspora) əlaqələrin genişləndirilməsi, bankda kilsənin valyuta hesabının açılması, bağlanmış kilsə və monastırların fəaliyyətinin bərpa edilməsini qəbul etmişdi [14].

Yaranmış vəziyyətdən istifadə etməyi qərara alan ermənilik Potsdam konfransı ərəfəsində Azərbaycan torpaqlarına olan əsassız iddiaların gerçəkləşməsi üçün hərəkətə keçir və Q. Arutyunov 1945-ci il iyunun 6-da Stalinin qəbulunda olarkən Osmanlı və Rusiya imperiyalarının 1914-cü il sərhədlərinə uyğun vəziyyətin bərpası məsələsi ilə bağlı ona məktubla müraciət edir [13]. Ərazi məsələsinin həllini kütləvi repatriasiya ilə birgə keçirməyin mümkünliyünü diqqətə götürən SSRİ XIXK “Sovet-Türkiyə münasibətlərinə dair” arayış hazırlayır və Türkiyədən 26 min kv. km. ərazi

istəyir. Bu ərazi iddiası repatriasiya məsələsi ilə bağlanılırdı. İddia edilən ərazilərin 20,5 min kv.km. Ermənistan SSR-ə, 5,5 min kv.km. Gürcüstan SSR-ə verilməli idi [8,117].

Potsdam konfransında SSRİ Türkiyədən ərazi əldə edə bilmir. Lakin ermənilik aktivliyini dayandırmır və öz məqsədinə çatmaq üçün nəzər-diqqəti yenidən tarixi Azərbaycan torpaqlarına yönəldir. İ. Stalin 1945-ci il oktyabrın 27-də qəbulunda olan Q.Arutyunova Sovet İttifaqının Türkiyəyə olan ərazi iddialarından imtina etmədiyini və “erməni məsələsi”nin gündəmdə qaldığını, erməni amilinin SSRİ üçün önəmli olduğunu bildirir. Öz növbəsində Q.Arutyunov 300 mindən artıq erməninin Ermənistan SSR-ə can atdığını deyir və Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan məsələlərinin ermənilərin xeyrinə həll olunmasını İ.Stalindən xahiş edir[13]. Bu zaman Q.Arutyunov belə bir tarixi həqiqəti unutmuşdu ki, nə Qarabağ, nə də Naxçıvan erməni xalqının tarixi ilə bağlı olmamış, ermənilər Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda allohton əhali olmuşlar. Belə ki, Türkmənçay və Ədirnə müqavilələri bağlandıqdan sonra erməni-qriqorian kilsəsi Rusiya imperiyasını işğal etdiyi Qafqaz meqaregionunda, o cümlədən Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən torpaqlarında siyasi hakimiyyətinin bərqərar olmasında ermənilərin müstəsna yeri olduğunu inanırdı bilmiş, nəticədə 1828-1830-cu illər ərzində İran və Osmanlı dövlətlərindən 120 minə yaxın erməni İrəvan, Naxçıvan, Ordubad, Qarabağ torpaqlarına kütləvi şəkildə köçürülmüş, tarixin sonrakı mərhələlərində ermənilərin ölkəyə köçü davam etmiş və XX əsrin əvvəlləri üçün erməni-qriqorianların çəki yükü ölkə əhalisinin etnik nomenklaturasında 32,8%-ə çatmışdı. Halbuki XIX əsrin birinci otuzilliyində erməni-qriqorianların çəki yükü ölkədə 9,37% təşkil edirdi[9,320] və bu göstəriciyə orta əsrlərdən başlayaraq qriqorianlaşmağa məruz qalmış udlər də aid idi. Erməni lobbisi ilə tandemdə olan erməni-qriqorian kilsəsi bölgədə baş verən demografik dəyişikliklərdən “Böyük Ermənistan” əfsanəsinin alqoritmləri üçün istifadə etməyi qarşıya məqsəd qoyur. XX əsrin əvvəllərində tarixi Azərbaycan torpaqlarında – İrəvan məkanında erməni dövlətçiliyini qurmaqla kifayətlənməyən ermənilik Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını davam etdirir, qondarma «Dağlıq Qarabağ» problemini Azərbaycan tarixinə gətirir və diqqətə almır ki, Qarabağ bir anlayış kimi heç bir zaman axarında «dağlıq» və «düzənlik» məfhumlarına bölünməmişdir [5,100].

1945-ci ilin payızında Q.Arutyunov ÜİK(b)P MK qarşısında Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsinin – Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında məsələ qaldırır. Mərkəzdə bu məsələyə dərhal münasibət bildirilir və ÜİK(b)P MK katibi K.M.Malenkov Azərbaycan K(b) MK-nın 1-ci katibi Mircəfər Bağirova yazdığı 28 noyabr 1945-ci il tarixli məktubunda bu məsələ ilə bağlı ermənilərin istəyini göstərir və onun rəyini bilmək istəyir (1,3). M.Bağirov öz növbəsində K.M.Malenkova 10 dekabr 1945-ci il tarixli cavab məktubunda Ermənistan SSR rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağla bağlı irəli sürdüyü iddiaların heç bir elmi, tarixi əsası olmadığını göstərir və onu da bildirir ki, əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edən Şuşa istisna olmaqla, Dağlıq Qarabağ vilayəti o halda Ermənistan SSR-ə verilə bilər ki, əhalisinin əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edən Ermənistan SSR-in Əzizbəyov, Vədi və Qarabağlar rayonları bütövlüklə Azərbaycan SSR-ə qaytarılsın [1,5]. Bu təklifə nə mərkəzi hakimiyyət, nə də Ermənistan SSR rəhbərliyi razı olmur, çünki bu halda tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmış uydurulma “erməni dövləti” mexaniki olaraq ləğv edilirdi. Lakin ermənilik dayanmır. Pərakəndə ermənilərin domeni – Fəratətrafi məkanını unudan Ermənistan SSR rəhbərliyi erməni lobbisi ilə tandemdə çıxış edərək, dünyaya səpələnmiş erməniləri İrəvan məkanına yığmaq məqsədi ilə 1945-ci ilin noyabrında xaricdə yaşayan ermənilərin repatriasiyası ilə bağlı layihə hazırlayır. Bu layihə əsasında 1945-ci il noyabrın 21-də SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin sədri İ.Stalin və XKS-nin işlər müdiri M.Smirtykov 4 bənddən ibarət 2947 sayılı “Xaricdə yaşayan ermənilərin sovet Ermənistanına köçürülməsinin praktik tədbirləri haqqında” qərar qəbul edir və

Ermənistan SSR Xalq Komissarları Sovetinə xaricdən gəlmək istəyən ermənilərin gətirilməsinin təşkil olunmasına icazə verilir [7,230]. Bu qərardan sonra ABŞ erməni lobbisi daha da aktivləşir. ABŞ-ın 16 erməni təşkilatı BMT-nin Baş katibi Trüqve Liyə müraciət edərək, "erməni məsələsi"ni Təhlükəsizlik Şurasının gündəliyinə salınmasını diqqətə çatdırır [10]. Bu zaman dünyaya səpələnmiş ermənilər Ermənistan SSR-ə üz tutur. 1946-cı il iyunun 27-də Dəməşq və Beyrutdan 1.806 erməni "Transilvanya" gəmisi ilə Batum limanına gəlir [13]. 1946-cı il iyulun 28-də Bolqarıstandan 789 erməni Ermənistan SSR-ə gəlir. Rumıniyadan 1.742 nəfərdən ibarət ilk erməni karvanı Ermənistan SSR-ə 1946-cı ilin əvvəllərində çatır [11]. Ərəb ölkələrində geniş yayılan spürkdən 1946-cı il sentyabrın 19-da Ermənistan SSR-ə getmək üçün "Vyacheslav Molotov" gəmisində 2.427 erməni Suriya və Livandan Batuma gəlir [12]. Lakin xaricdən gələn erməni karvanları gözlənilən nəticəni göstərmədi. Belə ki, 1947-ci il üçün Ermənistan SSR-ə 63 min erməninin immiqrasiyası nəzərdə tutulmuşdusa da, praktiki olaraq Ermənistan SSR-ə 35,4 min erməni gəlmişdi. 1948-ci ilin iyun ayının göstəricilərinə görə SSRİ-yə xaricdən 86.346 erməni gəlmişdi [8,118]. Bu göstəricilər isə Q.Arutyunovon 1945-ci il oktyabrın 27-də İ. Stalinin qəbulunda bildirdiyi kimi "300 mindən artıq erməninin Ermənistan SSR-ə can atdığı" proqnozla isə üst-üstə düşmürdü.

Türkiyə "Marşall planı"nın əsas subyektlərindən birinə çevrildikdən sonra SSRİ Türkiyəyə olan ərazi iddialarından imtina etmək məcburiyyətində qalır. Bu zaman ermənilik Azərbaycanın tarixi torpağı İrəvan məkanında etnik təmizləmə aparmaq planını gündəmə gətirir və Azərbaycan türklərinin Ermənistan SSR ərazisindəki ata-baba torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlanır. Köçürülmənin həyata keçirilməsi 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlisinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qəbul etdiyi 4083 sayılı qərarla rəsmiləşdirilir [2,14]. Bu qərara görə 100 min azərbaycanlı 1948-1950-ci illərdə, 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min, 1950-ci ildə isə 50 min nəfər "könüllülük prinsipinə əsasən" Azərbaycan SSR-ə köçürülməli idi. Bu prosesin həyata keçirilməsini sürətləndirmək üçün SSRİ Nazirlər Soveti 1948-ci il 10 mart tarixli "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" qərarı ilə konkret tədbirlər planı hazırlayır [2,21]. Köçürülmə Ermənistan SSR-in geniş məkanını: Artaşat, Basarkeçər, Üçkilsə, Noyamberyan(Barana), Oktemberyan(Sərdarabad), Beriya, Zəngibasar, Ararat rayonlarını və İrəvan şəhərini əhatə etmişdi [2,7]. Ümumilikdə 1948-1951-ci illərdə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-ə 37.387 azərbaycanlı köçürülmüşdü [3, 10]. Deportasiya sonrakı illərdə də davam etmiş və 1956-cı il üçün Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına və digər rayonlara köçürülənlərin sayı 58.421 nəfərə çatmışdı. Lakin aparılan statistika bir sıra xətilərlə üzləşdiyindən yekun göstəricini yalnız şərti qəbul etmək olar [4, 208]. 1947-ci il 23 dekabr və 1948-ci il 10 mart tarixli qərarların icrası nəticəsində Ermənistan SSR-də Azərbaycan türklərinin sayı kəskin şəkilsə azalsa da, erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan erməniləri Ermənistan SSR-də toplamaq planı onların gözlədikləri nəticəni vermədi. Belə ki, kənd təsərrüfatından uzaq olan erməni – miqrantlar rayonlarda deyil, əsasən İrəvan və İrəvan ətrafı ərazilərdə yerləşdilər və bir çox kəndlər boş qaldı [6,156]. Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, belə bir reallığı diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, Potsdam konfransı ərəfəsində və konfransdan sonrakı dövrdə erməniliyin layihələrinin acı həqiqətlərini yaşamaq məcburiyyətində qalan Azərbaycan türkləri 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR-dən deportasiya olunmuş və bu cinayət aktına beynəlxalq hüquq institutu qəbul olunmuş konvensiyalar əsasında hüquqi qiymət verməmişdir. İrəvan məkanında yaşayan soydaşlarımızın faciəsinə düzgün qiymət ilk dəfə olaraq, Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən verilmişdir. O,

1997-ci il dekabrın 18-də “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” fərmanı imzalamış və XX əsrin ortalarında Ermənistan SSR ərazisində azərbaycanlılara qarşı aparılan etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin cinayətkar mahiyyəti respublika və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmışdır [18].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi sənədlər Arxivi (bundan sonra - AR Pİİ SSA), F.1. Siy. 31. Sax. v.186a.
2. AR Pİİ SSA,F.1.Siy.33.Sax. v.227.
3. AR Pİİ SSA, F. 1. Siy.33. Sax. v.230.
4. Nəcəfov B. Deportasiya.III hissə. Bakı,2006.
5. PiriyeV Vaqif. Azərbaycanın tarixi coğrafiyası. Bakı, 2002.
6. Siyasi tarix. II hissə. Bakı, 1998.
7. Qasımlı M. Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalınadək erməni iddiaları: tarix-olduğu kimi (1920-1994-cü illər).Bakı, 2016.
8. Аблажей Н.Н. Репатриация и депортация армян во второй половине 1940-х годов. /Вестник НГУ. Серия: История, филология.2011.Том 10, выпуск 1: История.
9. Вердиева Х.Ю. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX-начале XXвв.) Историко-демографическое исследование(II издание, с изменениями, дополнениями). Баку,2016.
10. Газета «Коммунист», (изданная в Армянской ССР на русском яз.), 9 мая 1946г.
11. Газета «Коммунист», (изданная в Армянской ССР на русском яз.), 11 августа 1946г.
12. Газета «Коммунист», (изданная в Армянской ССР на русском яз.), 21 сентября 1946г.
13. Газета «Ноев Ковчег», №3(138), март 2009.
14. Геворгян Паргев. В борьбе за существование. Газета «Армянский Вестник», №9(56),сентябрь 1993.
15. Капанцян Г.А. Хаяса – колыбель армян. Ереван, Изд. АН Армянской ССР,1947.
16. Патканов К.Ванские надписи и значение их для истории Передней Азии. СПб. тип. В.С. Балашева, 1881.
17. Пиотровский Б.Б. О происхождении армянского народа. Ереван, 1946.
18. <http://1905.az/1948-1953-cu-ill%C9%99rd%C9%99-q%C9%99rbi-az%C9%99rbaycan-torpaqlarından-deportasiya-2/>

РЕЗЮМЕ

ПО СЛЕДАМ ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ: ГОРЬКИЕ ИСТИНЫ АРМЯНСКИХ ЛЕГЕНД

Вердиева Х.Ю.

Данный объект исследования показывает необоснованные притязания армянства на исконные земли Азербайджана. В годы Второй мировой войны и послевоенные годы армянские националисты действуя по контурам мифической «Великой Армении» развивали «урартийскую» концепцию и вновь предъявляли притязания на Гарабаг. Не достигнув поставленной цели армянство в1948-1953-м годах провело этническую чистку в Армянской